

Юрій Пілюков,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права і процесу юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету,
провідний фахівець з наукової роботи
Тернопільського НДЕКЦ МВС України

Олександр Шрамко,

директор Тернопільського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ФОРМА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Досліджено можливості судової експертизи як однієї з форм використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. Проаналізовано окремі процесуальні вимоги до висновку експерта у кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення.

Ключові слова: корупція, корупційні злочини, судова експертиза, спеціальні знання, допустимість, компетенція, компетентність.

Пілюков Ю.О., Шрамко О.М.

Судебная экспертиза, как форма использования специальных знаний при расследовании коррупционных преступлений.

Исследованы возможности судебной экспертизы как одной из форм использования специальных знаний при расследовании коррупционных преступлений. Проанализированы отдельные процессуальные требования к выводу эксперта в уголовных производствах о коррупционных преступлениях.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные преступления, судебная экспертиза, специальные знания, допустимость, компетенция, компетентность.

Pilyukov Y, Shramko O.

Judicial expertise as a form of use of special knowledge under investigation of corruption crimes.

The article examines the possibilities of forensic examination, as one of the forms of using special knowledge in the investigation of corruption crimes. Some procedural requirements for the expert conclusion in criminal proceedings on corruption offenses are analyzed.

Keywords: corruption, corruption crimes, forensic examination, special knowledge, admissibility, competence, competence.

Постановка проблеми. Важливою умовою розвитку держави є забезпечення її економічного зростання, покращення рівня життя та соціальних гарантій людей. Становлення України як незалежної та суверенної держави можливе лише за умов успішного проведення політичних, економічних та соціальних реформ, реформування правоохоронної системи та судової гілки влади. Події останніх років свідчать, що економічні та соціальні проблеми, високий рівень корупції у владних структурах стали однією з рушійних сил Революції Гідності, а боротьба з корупцією – головним пріоритетом у реформуванні всіх сфер життя українського суспільства і держави.

Ефективне запобігання та протидія корупції є однією з найважливіших проблем, яку намагається вирішити сучасна українська влада.

На виконання стратегії боротьби із корупцією в Україні були створені нові спеціалізовані антикорупційні правоохоронні органи: Національне антикорупційне бюро (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), а також Національне Агентство із запобігання корупції (НАЗК) – орган, який визначає антикорупційну політику в державі, зроблено перші кроки у створенні спеціалізованого антикорупційного суду України. Проте офіційна статистика засвідчує, що результати їх діяльності залишаються низькими та неефективними, що пояснюється широким спектром різних причин.

На наш погляд, причинами низької ефективності розслідування корупційних злочинів є: недостатній професійний рівень суб'єктів розслідування, невміння у межах чинного законодавства виявляти та документувати правопорушення цієї категорії, а також використовувати спеціальні знання, зокрема можливості судової експертизи як форми використання таких знань.

Аналіз досліджень та публікацій. Поняття спеціальних знань, їх види та форми у кримінальному судочинстві досліджувалися у наукових працях таких вчених, як: Л. Ю. Ароцкера, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, Г. І. Грамовича, Г. Л. Грановського, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, О. А. Кириченка, Н. І. Клименко, В. Я. Колдіна, І. П. Крилова, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, В. О. Образцова, М. І. Порубова, І. В. Постіка, О. Р. Россинської, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, М. О. Селіванова, В. Ю. Шепітька, В. І. Шиканова та ін.

Проведені дослідження є вагомим внеском у розвиток теоретичних засад використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Водночас питання щодо застосування спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних із корупцією, досліджені недостатньо повно. Саме ці обставини стали підставою для вибору теми статті та обґрунтовують її актуальність у боротьбі з корупцією на сучасному історичному етапі.

Метою статті є дослідження можливостей судової експертизи як однієї з форм використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Ефективне запобігання та протидія корупції є однією з найважливіших проблем, яку намагається вирішити сучасна українська влада. Актуальність її зумовлюється тим, що корупція провокує й поглиблює суспільні кризові явища, підриває імідж України на світовій арені, негативно впливає на економічні процеси, перешкоджає налагодженню конструктивного діалогу між представниками державної влади та громадськістю, руйнує засади розбудови демократичної, правової держави та громадянського суспільства.

На думку А. Яфонкіна, причинами виникнення і поширення корупції в Україні є комплекс негативних соціальних, правових та морально-психологічних факторів, серед яких: несприятливий режим підприємницької діяльності, вибірковість у наданні чиновниками економічних пільг для певних категорій підприємств, недосконалість адміністративних процедур, наявність у органів державної влади та осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, дискреційних повноважень, низький рівень оплати праці, недосконалість антикорупційного законодавства [7, с. 351].

І. В. Гора зазначає, що до типових порушень, які допускають службові особи, можна віднести: необґрунтоване прискорення виконання службової дії; порушення діючого порядку надходження й проходження документів; недотримання черговості вирішення питання; порушення відповідних правил оформлення документів; порушення порядку підготовки матеріалів до розгляду; спрощення порядку вирішення питання; недотримання діючих вимог щодо повноти наданих матеріалів, необхідних для прийняття рішення [1].

Наслідками поширення корупції є збитки в усій системі державного управління, національній економіці тощо. Так, за даними міжнародної організації Transparency International (TI), яка оприлюднила за 2017 рік щорічний світовий рейтинг Індексу сприйняття корупції (CPI) в світі, Україна посіла 130-те місце серед 180-ти країн. Таким чином, за винятком Росії, у рейтингу TI Україна стала найкорумпованішою країною Європи [4].

Аналіз статистичних даних щодо кримінальної корупції показує, що за період з 2013 по 2017 роки зареєстровано 13634 таких кримінальних проваджень, за цей же період досудове розслідування закінчено у 9340 провадженнях, що складає 68,5%. У ході розслідування кримінальних проваджень оголошено підозру 9861 особам, з них засуджено лише 4526, що складає 45,8%. Відносно 853 осіб провадження закрито, 175 осіб виправдано [5].

Такі результати свідчать про необхідність проведення наукових досліджень щодо удосконалення методик розслідування, розроблення нових способів, методів та технічних засобів виявлення, фіксації та вилучення слідів корупційних діянь, тактичних прийомів використання спеціальних технічних засобів, удосконалення та розроблення нових методик судових експертиз.

Виявлення та документування фактів корупційних злочинів має проводитись за певною схемою дій, відповідно до вимог чинного законодавства, з урахуванням практичного досвіду роботи правоохоронних органів.

Відомо, що кожне злочинне діяння вчинене суб'єктами злочину залишає сліди. Службові особи, вчиняючи і приховуючи свої злочинні корупційні дії, також залишають сліди своєї протизаконної діяльності. Саме виявлення слідів, їх фіксація, процесуальне оформлення, експертне дослідження та інтерпретація його результатів у висновках експерта формують основу доказової бази в кримінальному провадженні. Допущення помилок у зазначеному процесі суб'єктами розслідування корупційних злочинів призводить до втрати значної частини доказів на етапі судового розгляду, які визнаються недопустимими з причин

порушення процесуальних норм при їх здобутті. Відповідно кримінальні провадження цієї категорії не мають свого логічного завершення, а особи, які вчинили корупційні діяння, уникають відповідальності і, як наслідок, не дотримується одне з основних завдань кримінального судочинства, визначеного у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини [3].

Н. І. Клименко з-поміж інших шляхів боротьби з корупцією в Україні виділяє: удосконалення антикорупційної експертизи законодавчих актів та їх критеріїв; призначення інших судових експертиз для виявлення та встановлення фактів корупції під час розслідування окремих видів злочинів (службових, господарських тощо). На її думку, разом із проведенням реформи судочинства в Україні слід удосконалювати судово-експертну діяльність, поліпшувати її правове регулювання та організаційно-управлінські основи [2].

Отже, велике доказове значення в процесі досудового розслідування корупційних злочинів поряд із залученням спеціалістів, допитом експертів в суді, надання ними консультацій, має судова експертиза як одна з основних форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

При розслідуванні корупційних злочинів найчастіше проводять криміналістичні експертизи, експертизи матеріалів, речовин і виробів, комп'ютерно-технічні, фonoскопичні, відео-фonoскопичні, різноманітні товарознавчі, будівельно-технічні та оцінно-будівельні експертизи, експертизи вартості нерухомого майна та майнових прав на це майно, оцінно-земельні, судово-бухгалтерські, біологічні та інші експертизи.

До вирішуваних ними завдань можна віднести: встановлення виконавця рукописного тексту та підписів у документі на паперових носіях; належність слідів рук конкретним особам, що залишені на предметах неправомірної вигоди (грошах, інших матеріальних об'єктах); тотожність зразків речовини, якою помічено предмет незаконної вигоди з речовиною, наданою для нанесення такої мітки; тотожність зразків голосу людини з голосом на фонограмі; ринкової вартості дорожніх транспортних засобів, плавзасобів, суден, літальних апаратів, матеріальних цінностей, коштовностей, іншого майна; вартості будівель, будівельних робіт; відповідності зміни цільового призначення земельних ділянок, їх оцінка; документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товаро-матеріальних цінностей і грошових коштів; документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках та ін.

До криміналістичних експертиз, які найчастіше призначаються, можна віднести: судову техніко-криміналістичну експертизу документів та судово-почеркознавчу експертизу, об'єктами яких є різноманітні документи, оформлені у зв'язку з виконанням тих чи інших службових дій, а також рукописні тексти та підписи, виконані службовими особами.

В окремих випадках, якщо знищуються аркуші з рукописними записами у документах (наказах, дорученнях, книгах обліку вхідних та вихідних документів, блокнотах, зошитах тощо), проте залишаються втиснуті сліди рукопису на наступних аркушах цих документів, може бути призначена комплексна техніко-криміналістична та почеркознавча експертиза.

Для передачі предметів незаконної вигоди, наприклад - грошей, ювелірних виробів тощо, зазвичай використовують папір, поліетиленові пакети, валізи, на яких можуть бути виявлені сліди рук, потожирова речовина. В таких випадках доцільно призначати ідентифікаційну дактилоскопічну експертизу та експертизу біологічних виділень людини, результати яких можуть ототожнити особу, яка торкалася предметів пакування чи мала їх при собі.

Трапляються випадки, коли доказами за кримінальними провадженнями про корупційні злочини є результати фіксації переговорів та аудіозаписи безпосередньо самого факту одержання неправомірної вигоди або прийняття вигоди чи прийняття обіцянки-пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

В межах фonoскопичних та лінгвістичних експертиз вирішується комплекс ідентифікаційних та діагностичних завдань. Об'єктами експертного дослідження є звукова, у тому числі й мовленнєва інформація, яка зафіксована на фонограмі, а також носії й технічні засоби зняття й фіксації інформації, що є речовими доказами у кримінальному провадженні.

Спосіб вчинення одержання неправомірної вигоди й причетність конкретної особи до злочину можуть бути встановлені за наявності та локалізацією мікрочасток певної природи на різноманітних об'єктах навколишнього середовища, тілі, одязі злочинця-корупціонера.

Використання в процесі документування спеціальних хімічних речовин (СХР) дозволяє отримати матеріал щодо злочинної діяльності підозрюваних, дає можливість контролювати переміщення предметів неправомірної вигоди.

За допомогою експертизи спеціальних хімічних речовин можна довести факт та спосіб передавання особі грошових коштів, або інших цінностей, за умов виявлення такої спеціальної хімічної речовини на предметі незаконної вигоди, що вилучений у цієї особи, а також на її руках, інших частинах тіла та одязі, яка була перенесена з предмету незаконної вигоди в процесі їх контакту.

При розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних із корупцією, часто необхідно встановити вартість земельних ділянок, нерухомого майна, автотранспорту, літальних апаратів, суден, коштовностей, встановити нанесений збиток державі в результаті фіктивного підприємництва, ухилення від сплати податків, розкрадання.

До інших видів експертиз під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, належать: трасологічні, балістичні, фототехнічні, матеріалознавчі експертизи тощо.

Враховуючи, що висновок експерта є джерелом доказів, він повинен відповідати певним критеріям, а саме належності, допустимості та достовірності.

Висновок експерта являє собою відомості отримані шляхом експертного дослідження, результат якого безпосередньо залежить від наданих експерту матеріалів на дослідження. У зв'язку з цим належність та допустимість висновку експерта залежить від законності здобуття відомостей та речових доказів у процесі проведення слідчих (розшукових) дій, які направляються експерту на дослідження [6, с. 101].

Головною необхідною умовою допустимості висновку експерта є дотримання процесуальної форми проведення експертизи та складання висновку, яка передбачає: дотримання вимог кримінального процесуального закону, належне процесуальне оформлення призначення та оформлення результатів експертизи, процесуальна самостійність та персональна відповідальність експерта за наданий ним висновок, безпосередність дослідження, об'єктивність і достовірність проведеного дослідження та висновку. У ч. 4 ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) визначено, що запитання, які ставляться експерту, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі його спеціальних знань тобто його компетенції [3].

У частині 6 ст. 69 КПК вказано, що експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів. Зазначена норма зобов'язує експерта відмовитися від проведення експертизи не тільки внаслідок відсутності компетенції (наприклад, якщо сторона неправильно визначила вид експертизи), а й унаслідок некомпетентності – відсутності належних знань для відповіді на запитання, які перед ним поставлені [3].

Таким чином, з огляду на проведене дослідження, доцільно зробити такі **висновки**:

– по-перше, судова експертиза є найбільш вагомою та кваліфікованою формою використання спеціальних знань у процесі доказування обставин корупційного злочину;

– по-друге, використання спеціальних знань у формі призначення судових експертиз є одним із шляхів боротьби з корупцією;

– по-третє, можливості судової експертизи в процесі доказування корупційних злочинів далеко не вичерпані й потребують комплексного дослідження, удосконалення та розроблення нових способів і методів виявлення, фіксації та вилучення слідів, а також методик їх дослідження;

– по-четверте, належність і допустимість висновку експерта як джерела доказів залежить від: законності здобуття матеріалів (об'єктів дослідження), їх якості, правильності формулювання питань, які ставляться на вирішення експертизи, а також компетенції та компетентності самого експерта.

Список використаних джерел

1. Гора І. В. Експертне забезпечення досудового розслідування корупційних злочинів [Електронний ресурс] / І. В. Гора // Вісник Академії адвокатури України. – Режим доступу : <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/visnyk/article/download/905/855>.
2. Клименко Н. І. Щодо сутності корупції та антикорупційних судових експертиз / Н. І. Клименко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-in/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/viche_2012_6_7.pdf.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : Офіц. Вид. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Сайт Transparency International Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://ti-ukraine.org/research/indeks-korupsiyi-spi-2017>.

5. Сайт Міністерства внутрішніх справ України. «Статистика» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua/ua/pages/274_statistika.htm.
6. Пілюков Ю. О. Процесуальні вимоги до висновку експерта у кримінальному провадженні / Ю. О. Пілюков // Актуальні проблеми правознавства, 2018. – № 3. – С. 99–102.
7. Яфонкін А. Щодо виконання антикорупційного законодавства в Україні / А. Яфонкін // Напрями удосконалення протидії правопорядку у сфері господарської діяльності. – Ірпінь, 2011. – С. 351–352.

References

1. Gora, I.V.(2016) *Ekspertne zabezpechennia dosudovohgo rozsliduvannia koruptsiinykh zlochyniv [Expert support for pretrial investigation of corruption crimes]. Visnyk akademii advokatury. -Bulletin of the academy of advocacy of Ukraine, 35, 47-49.[InUkrainian].*
2. Klimenko, N.I.(2012) *Shchodo sutnosti koruptsii ta antykoruptsiinykh sudovykh ekspertiz [On the essence of corruption and anticorruption judicial expertise]. Viche. Scientific Library, 6, 15-17.[InUkrainian].*
3. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].*
4. *Sait Transparency International Ukraine [Sait Transparency International Ukraine]. <http://ti-ukraine.org/research/indeks-korupsiyi-cpi-2017> [in Ukrainian].*
5. *Sait Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy. «Statistics» [The site of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. «Statistics»]. http://mvs.gov.ua/ua/pages/274_statistika.htm. Retrieved from http://mvs.gov.ua/ua/pages/274_statistika.htm/ [in Ukrainian].*
6. *Pilyukov, Yu.O.(2018) Protseualni vymohy do vysnovku eksperta u kryminalnomu provadzhenni [Procedural requirements for the expert's opinion in criminal proceedings]. Actual problems of law.- 3. - 99-102. [in Ukrainian].*
7. *Yafonkin, A. (2011) Shchodo vykonannia antykoruptsiinoho zakonodavstva v Ukraini [On the implementation of anticorruption legislation in Ukraine]. Directions of improvement of counteraction of law and order in the field of economic activity. - Irpen, - 351-352. [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 8.10.2018.